

La Renaixença i els terratrèmols andalusos (1885): de *Caritat* de Verdaguer als Jocs Florals de València

Arnau Alemany Ballester¹

Resum: Aquest article té com a objecte mostrar l'anàlisi realitzat sobre l'aportació literària catalana als terratrèmols andalusos de 1885. El desembre de 1884 un terratrèmol sacsejava les províncies d'Andalusia, causant un gran nombre de damnificats. Davant la ineficàcia del govern estatal, s'iniciaren un gran nombre d'aportacions literàries dels principals representats de la Renaixença catalana. D'aquesta manera, al llarg del treball tractarem les iniciatives literàries que es posaven en marxa a Catalunya i al País Valencià; sobretot ens centrarem en el poemari *Caritat*, de Jacint Verdaguer, en la seua recepció als distints territoris i la figura de Teodor Llorente davant d'aquests.

Paraules Clau: Renaixença Catalana, Caritat, Verdaguer, Llorente, Terratrèmols Andalusia, Jocs Florals València, 1885.

Abstract: This paper studies the impact in Catalan Literature of earthquakes in Andalusia (1885). These earthquakes caused a large number of victims. Because of the ineffectiveness of the Spanish government, began a number of major literary contributions from authors belonging to the Catalan "Renaixença". In fact, this paper studies some of the literary actions made in Catalonia and Valencia. We mainly focus on the poem "Charity" by Verdaguer, and in its reception, and on Teodor Llorente.

Keywords: Catalan «Renaixença», Charity, Verdaguer, Llorente, Earthquakes in Andalusia, «jocs Florals» in Valencia, 1885

1. Introducció

El present article naix de la voluntat d'analitzar la literatura catalana produïda durant un dels moviments més cabdals de la seua història: la Renaixença. Amb aquest motiu, analitzarem la reacció literària catalana als terratrèmols d'Andalusia del desembre de 1884. La societat catalana del moment quedà impressionada davant els efectes dels sismes i es llançà a participar amb accions solidàries als damnificats. D'aquesta manera, els literats catalans se sumaren al sentiment caritatiu i reaccionaren conjuntament creant revistes, llibres i poemaris complets que varen ser dedicats als afectats dels sismes. És així com naixen propostes tan importants com el recull de poesies de Joaquin Nin i Tudó, *¡Caridad y Resignación!*, o *Caritat*, de Jacint Verdaguer. D'aquestes, entre d'altres que tractarem, cal remarcar l'ús del mot caritat que explica, en part, la voluntat a què anaven destinades les obres. Però caldrà afegir d'altres motius. D'entre totes les propostes, remarcarem la de Jacint Verdaguer, una de les més importants i de més renom del moment. Cal dir, però, que malgrat la rellevància social que adquirí en el moment de la seua publicació, posteriorment el poemari ha passat bastant desapercebut per als historiadors de la literatura catalana.

Amb aquest objectiu, en primer lloc tractarem les iniciatives desenvolupades a Catalunya, centrant-nos en la reacció de la premsa davant la notícia i, més tard, en les iniciatives que tingueren lloc immediatament, sobretot en *Caritat* de Jacint Verdaguer. Ja per últim, ens dedicarem a analitzar les propostes realitzades des del País Valencià: del recorregut de la notícia al llarg de la premsa valenciana i de la rebuda de recull de *Caritat*.

¹. Filòleg, Universitat de València.

L'elecció del treball naix de la voluntat d'aportar una visió més aprofundida de la Renaixença, sobretot la valenciana. Així, hem hagut d'explorar arxius, hemeroteques, (com la municipal de València) biblioteques (com la Biblioteca Valenciana o la biblioteca Joan Reglà de la Universitat de València). També, hem realitzat un seguiment pregó de la notícia dels terratrèmols, i de totes les relacionades al llarg de diferents diaris i revistes consultats tant en xarxa com en paper. Finalment, cal afegir que tant els terratrèmols com les iniciatives literàries que provocaren han sigut infravalorats al llarg de la història, encara que, actualment, s'està recuperant el seu estudi gràcies, sobretot a la Societat Verdaguer que dedicà el VIII Col·loqui Internacional Verdaguer a l'estudi del poemari *Caritat*. Amb tot i malgrat els avanços que s'han produït en els darrers tres anys, encara caldrà insistir en un major estudi del context en què nasqueren aquestes iniciatives, i fins i tot, una possible edició crítica del poemari *Caritat*

2. Els terratrèmols d'andalusia i les primeres reaccions literàries

2.1 La premsa catalana a propòsit dels terratrèmols

Així doncs, com bé hem anomenat, el 24 de desembre de 1884 un sisme sacsejava les províncies andaluses de Màlaga i Granada causant un gran nombre de víctimes i desperfectes. Davant l'ineficàcia del govern del moment, encapçalat per Cánovas, la premsa granadina gestionà el moviment d'ajuda i de difusió de la notícia. Així el 3 de gener de 1885 enviava una carta a la premsa madrilenya on advertia que «usted tiene medios para mover la opinión en un sentido de caridad hacia granada, y cumplirá un sagrado deber de humanidad haciendolo así» (*El defensor de granada*, 3 de gener de 1885). D'aquesta manera, els periòdics de Madrid començaren a mobilitzar-se enviant a les diferents províncies corresponsals que explicaren als diferents directors quin camí havien de seguir. A més, creà un àlbum il·lustrat titulat *Andalusia* destinat a ajudar els damnificats. En aquest àlbum, trobem tres poemes catalans que són «Un jorn de Maig» de Víctor Balaguer», «De València», de Teodor Llorente i un fragment del poema «La veu de l'Atlàntida» del poemari *Caritat* de Verdaguer. La visita dels corresponsals, però no fou sempre rebuda, com és el cas de Catalunya, on ja s'havien iniciat algunes iniciatives.

Centrant-nos en aquest territori, cal informar que es manifestà un alt grau de solidaritat i que no es dubtà en cap moment a acudir a la crida de socors potenciada sobretot pels periòdics. Entre les propostes trobem l'obertura d'un compte conjunt d'ajut de tots els periòdics més importants excepte el *Diario de Barcelona*.

Entre els objectius de la premsa catalana de germanor i solidaritat, cal afegir-ne d'altres. Recordem que durant els anys anteriors als sismes es va gestar una diferent visió econòmica entre Catalunya i la resta de l'estat. Com defensa Carola Duran «la lluita entre el proteccionisme en defensa de la incipient indústria catalana i el lliurecanvisme que imperava a la resta de l'estat ja venia de lluny». A més, durant els anys d'enfrontaments econòmics la premsa central, des de Madrid, identificà el proteccionisme econòmic amb el catalanisme polític. Per tot açò, Catalunya necessitava negar la mala imatge que es llançava des de Madrid i, a més, també volia demostrar la seua supremacia industrial i així manifestar el seu poder.

Un dels diaris que més ressò féu dels terratrèmols fou *La Renaixensa*. No tan sols és limità a informar detalladament amb notícies de primera mà a partir de cartes dels seus lectors i d'altres col·laboradors sinó que, també, s'encarregà d'organitzar nombroses activitats d'ajuda. Així, *La Renaixensa* pogué informar des d'un principi amb notícies rigoroses a partir de la col·laboració de Josep Reig, un lector habitual del

periòdic resident a Granada durant l'esdeveniment de la catàstrofe i que es convertí en informador provisional.

Cal recordar, que el 1885 la fotografia ja coneixia nous avenços que facilitaven el trasllat de la màquina fora de l'estudi. Gràcies a açò la notícia, moltes vegades, anava acompanyada d'imatges que augmentaven la impressió dels fets entre el públic lector. Així fou com el director *La Ilustración. Revista Hispano-Americana* envià al fotògraf Heribert Mareizcurrena a captar els esdeveniments. Però Mareizcurrena, a banda, també informava periòdicament a la redacció de *La Renaixensa* dels fets que anava veient. Cal dir que la seua aportació fou important, ja que s'endinsà dins dels llogarets i pobles més petits on el sisme havia sigut més intens i, també perquè cobrí la visita del rei Alfons XII. Hem de destacar els altres emissaris enviats pel mateix diari, en qualitat de distribuïdors de l'ajuda captada, encara que, també, d'informadors. Els emissaris foren una comissió d'estudiants encapçalada per Lluís Claramunt, i una delegació en representació de la premsa barcelonina que s'encarregà de distribuir l'ajuda econòmica.

La presència de la premsa fou de vital importància. No tan sols es limitava a informar i traslladar la magnitud de les desgràcies al llarg de l'Estat espanyol, sinó que també feia el crit d'alarma a les autoritats i altres col·lectius per tal que es mobilitzaren. A més a més, atés que les accions del govern eren insuficients, la premsa, tant l'andalusa com de la resta l'estat, hagué d'organitzar-se per recollir ajuda mitjançant d'iniciatives literàries i d'altres associacions. Cal dir, que aquesta crida fou efectiva. Un dels millors exemples va ser Catalunya que, com ja hem vist, fou un dels territoris que més s'implicà l'acció solidària del poble andalús.

2.2 Les iniciatives literàries a Catalunya

Pel que fa a les iniciatives literàries, a Catalunya cal dir que gran part de les revistes literàries crearen números especials o reculls literaris basats en la proposta solidària anomenada *Paris-Murcie*. La revista va nàixer com a reacció literària de l'aristocràcia francesa a la riuada del Seguro que afectà a gran part de Múrcia. Però d'entre totes les iniciatives als sismes cal destacar-ne tres.

En primer lloc, tractarem la compilació de textos *¡Caridad y Resignación!* de Nin. Joaquim Nin i Tudó fou autor de novel·les en castellà i familiar del pintor Josep Nin i Tudó i avi de l'afamada escriptora Anaïs Nin. El recull de Nin estava intregrat per textos que la gent, de dins i fora del món literari, li enviava com a resposta als seus anuncis publicats al llarg de la premsa catalana, com és el que trobem a *La Vanguardia* el 13 de Gener de 1885. A banda de la publicitat, la crida fou vinculada sobretot a partir de la correspondència amb algun autor. Com observem a l'Epistolari Llorente (Llorente Falcó, 1936: 22 vol.III), Joaquim Nin li demanava ajuda i col·laboració per a realitzar la publicació. Així doncs, el 19 de març de 1885 veia a la llum *¡Caridad y Resignación!* amb col·laboracions d'escriptors com Zorrilla, Ramón de Campoamor o els catalans Narcís Oller, Jacint Verdaguer o Apel·les Mestres, entre d'altres.

La segona proposta a destacar és la de Francesc Matheu, director de *La il·lustració Catalana* titulada *Charitas*. Aquesta iniciativa era més ambiciosa que la que va realitzar Nin ja que volia incloure la participació d'autors europeus de gran renom, o també la participació de membres de la monarquia espanyola tal com indica a la carta enviada al escriptor a Víctor Balaguer, que estava de polític a Madrid. Malgrat la continua publicitat a *La Ilustració* i la correspondència amb autors ben rellevants (altrament trobem carta amb Llorente) el llibre mai arribà a veure la llum. Altrament, tal com defensa Ramon Pinyols (2011), cal remarcar la intenció de l'editor:

darrere l'ideari solidari hi ha un sentiment d'exaltació patriòtic i econòmic, és a dir una motivació política.

La tercera iniciativa a explicar és el poemari *Caritat* de Jacint Verdaguer. El poemari naixia amb la voluntat de contribuir amb l'ajuda catalana destinada als damnificats pels sismes andalusos que pogué observar de primera mà al palau episcopal de Barcelona. Tal com diu al pròleg del llibre «Entrant al Palau de Vossenyoria, fa alguns dies, quan més sovintejaven los desconsoladors telegrams sobre els efectes dels terratrèmols d'Andalusia, vegí que multitud de persones a Vossenyoria feien dipositori de sos dons i almoines [...], i aixís com si hagués sigut flequer hauria duit un parell de pans, essent poeta me creguí obligat a donar algun bé de Déu de poesia». (Verdaguer 1885: 5). Nosaltres però, ens centrarem en l'anàlisi del poemari *Caritat*, relacionant-lo amb la biografia d'el' autor i amb els diversos estudis que s'han realitzat.

2.2.1 El poemari *Caritat*

Per entendre la gestació del poemari caldrà comprendre, en primer lloc, la situació biogràfica del mossén durant aquest període. El 1885, Verdaguer es trobava treballant al servei del marquès de Comillas com almoïner. Aquest ofici, com defensa Narcís Garolera «li feia disposar de grosses sumes de diners cosa que augmentà encara més la seua influència»(1996: 16). Tot açò feia que el mossén poguera dedicar-se completament a l'ofici d'escriure. Com a resultat d'aquesta tasca trobem la publicació dels seus millors poemaris durant aquesta època. A més a més, cal informar que l'ofici d'almoïner li proporcionà l'ajuda econòmica necessària per poder publicar *Caritat*.

En aquest context naix *Caritat*, que no és més que un recull de poemes solts escrits per l'autors no publicats anteriorment en cap altre poemari. Tan sols n'escrigué dos per a l'ocasió: *La veu de l'Atlàntida* i *La caritat*. La temàtica del poemari es diversa, encara que la majoria tenen una temàtica religiosa. Magrat això, si que trobem un regust temàtic comú: el sentiment caritatiu. Tot açò ens planteja una dualitat: hem d'entendre *Caritat* com un poemari o com una obra miscel·lània? Si repasem gran part del manuals d'història de la literatura, trobem molts pocs que facen menció al poemari, i si ho fan és de manera superficial. Alhora de classificar-lo, l'etiqueten com a poesia religiosa. Al nostre parer, tractar d'obra religiosa a *Caritat* seria fer una classificació molt general i sense entrar massa en una anàlisi detallada del poemari.

Joaquim Molas, quan analitza l'obra verdagueriana, inclou l'etiqueta de poesia al servei d'una ideologia. Defensa que amb aquesta poesia l'autor perseguia la defensa de Déu; defensa i apologia de l'Església i proposa d'una solució per a la lluita de classes. És en aquest punt on inclou el poemari *Caritat*. En altres paraules podem dir que Molas reforça la idea de *Caritat* com a lluita social d'igualtat de classes i, per tant, com a virtut teològica. Dins aquesta línia cal destacar també l'estudi de Ramon Pinyol i Torrents. És el primer a qüestionar-se «si les composicions del llibre són de procedència tan variada com el mateix poeta explica, no és estrany tampoc que el contingut sigui també divers [...] Però fins a quin punt és miscel·lani?» Així després d'un breu repàs del poemari conclou que « si més no la majoria (de poemes), incideixen d'una manera o d'una altra en el tema de la caritat i amb d'altres que s'hi relacionen» per tant « el llibre és més un feix de línies d'una mateixa temàtica, la social»(Pinyol, 2011: 374).

Amb tot, podem dir que l'objectiu de Verdaguer es podria resumir com la voluntat d'ajudar per mitjà de la caritat, no tan sols als damnificats pels terratrèmols

sinó també a la gent necessitada. Altrament, també podem pensar que Verdaguer s'identificà amb el sentiment polític de defensa dels interessos catalans davant Madrid.

3. Les iniciatives literàries al País Valencià: la figura de teodor Llorente

3.1. La premsa valenciana davant els terratrèmols andalusos: l'exemple de Las Provincias

Al País Valencià la vinculació de la premsa als terratrèmols fou diferent que a Catalunya. Si al Principat els diaris barcelonins s'involucraren a ajudar els damnificats andalusos, els periòdics valencians es veieren obligats a restringir la seua participació dins els moviments solidaris a causa de les recents inundacions del riu Xúquer. Ara bé, això no significa que la premsa no fera un seguiment rigorós de tot allò que ocorria a Andalusia. A més, també participà en algunes iniciatives destinades a ajudar a les víctimes dels moviments sísmics, tal com ja va destacar Rafael Roca (2011:419-23). Per tal de veure com es va tractar a València aquesta notícia farem un breu repàs a un dels periòdics més importants del moment: *Las Provincias*.

Una de les primeres referències a l'esdeveniment és del 2 de gener, on s'informa de les rèpliques dels sismes del dia 25 de desembre:

«En Granada hubo ayer diez nuevas sacudidas de tierra. La población ha abandonado sus hogares. Los vecinos emigran en grandes masas, dirigiendose á los pueblos y caserios del campo.[...] La consternación es general en toda Andalucía, y especialmente en los pueblos de las provincias de Granada y Málaga, donde reina un pánico indescriptible.»
(*Las Provincias* 2 de gener de 1885).

La informació arribà reflectida amb breus notícies dins la part *Notícias de última hora* o, a partir d'informacions més extenses. A més, a partir del 3 de gener es creà una secció dedicada tan sols als terratrèmols andalusos. El subapartat, titulat *Los Terremotos*, inseria telegrams de diferents poblacions andaluses on es descrivia els successos més importants. Dins l'apartat hi trobem, a partir del 5 de gener, una carta provinent del redactor enviat a Granada pel diari madrileny *El Imparcial*. *Los Terremotos* aparegué diàriament fins el dia 13 de gener. Però reiterem que no era l'única secció que donava notícies dels sismes. A partir d'aquest dia apareixerà de forma intermitent.

La gestió solidària, com hem dit, fou dirigida de manera diferent que al Principat. El País Valencià acabava de viure unes grans inundacions que havien afectat a totes les poblacions de la riba del Xúquer durant la tardor de 1884. No és d'estranyar doncs, que la vinculació de la premsa amb la solidaritat andalusa es veiés unida també a la de les inundacions. De tal manera, *Las Provincias* no obrí cap compte d'ajuda als terratrèmols. Tanmateix, el seu director, Teodor Llorente, fou un dels literats valencians que més hi participà amb l'escriptura d'alguns poemes i, a més, col·laborà amb altres iniciatives de caire més literari (Roca,2011: 419-23). Conseqüentment, les diferents accions dutes a terme, ja siga des del govern central com des de diversos col·lectius socials, es reflectien al diari.

3.2 El ressò de Caritat dins les revistes literàries: l'exemple de Lo Rat Penat. Periòdich Lliterari Quinzenal

L'obra de Verdaguer també es va divulgar al llarg de les pàgines *Lo Rat-Penat. Periòdich Lliterari Quincenal*. La publicació, tan sols unes setmanes després del seu

primer número, ja s'ocupava d'informar sobre la proclama de *Caritat*. A més, en els números següents s'encarregà, al igual que *Las Provincias*, de realitzar una ressenya sobre el llibre. D'altra manera, també observem una altre tipus de recepció com és la publicació d'alguns poemes solts al llarg de la seua curta existència.

En el primer número de *Lo Rat-Penat*, la redacció deixava ben clars quins eren les seues intencions:

«[...] es indispensable que, inspirantse en son mes alt patriotisme, y seguint ab fé l'eixemple de la *Societat valencianista LO RAT-PENAT*, [...], deprenha de huy en avant á estimar ses cosas, començant per estudiar sa nativa llengua, sa lliteratura y sa historia, ses lleys, ses costums y tradicions; y acabant per donar á tot lo seu, com los catalans saben ferho, tot lo valor, importancia ó mérit que en sí tinga. Tal es, valencians, lo qu'en primer lloch nos interesa, tals nostres propòsits y aspiracions, y tal l'únich objecte de LO RAT-PENAT, que s'inspirarà sempre, pera conseguirho, en lo simbólich lema de *Pátria, Fides, Amor*, sublim trilogía ab la que s'envanix nostra senyera. Nostre programa, está sintetiçat y dit en dues paraules: *Tot per Valencia y pera Valencia*» (*Lo Rat-Penat: Periódich lliterari quincenal*, 15 de desembre de 1884)

Podem resumir aquesta declaració d'intencions de la mà de Ricard Blasco (1985:36), que defensa que l'organ d'expressió oficial de la Societat d'Amadors de les Glòries Valencianes volia remarcar «el sentit d'integració nacional de la cultura», i alhora també «una incessant preocupació per a posar a l'abast del lector textos que poguessen abrandar el seu patriotisme». De tal manera que, la revista de Constantí Llobart fou el reflex de les aspiracions i pretensions de *Lo Rat-Penat*, així com de les principals idees de la Renaixença valenciana.

A l'entorn dels esforços de la revista per a accentuar l'atenció vers els Països Catalans com a integradors d'una cultura comuna (Blasco,1985:66), no és d'estranyar, doncs, la referència que fa la publicació de Verdaguer. La primera referència que hi trobem és en el número 3, publicat el 15 de gener de 1885. On s'informa de la corona de llorer rebuda pel poeta de mans dels catalans a Filipines, per la seua escriptura d'una «Oda a Barcelona». La notícia, però, ens serveix per remarcar que, en la segona edició de *Caritat* (març de 1885), mossén Cinto hi afegí una nova poesia dedicada «Als catalans de Filipines» (Verdaguer, 1885:97). Les aparicions posteriors d'aquest poeta ja fan referència al poemari.

La recepció de *Caritat* es pot classificar, per tant, en tres tipus: notícies breus sobre la seua publicacio, la bibliografia dedicada al poemari i l'aparició de poemes solts.

3.3 L'aportació literària valenciana als terratrèmols andalusos

La literatura valenciana també s'implicà al crit de solidaritat provinent d'Andalusia. Així, trobem algunes iniciatives literàries iniciades des dels cercles de la Renaixença (Roca,2011:419-25). Pel que fa al moviment literari, en podem destacar de dos tipus: l'individual, com la participació de poetes com Llorente i Querol; i, col·lectiva, gestionada a partir d'associacions com *Lo Rat Penat*. Per comprendre millor l'aportació valenciana als sismes, en primer lloc ens centrarem en les iniciatives realitzades per la societat *Lo Rat-Penat* i, més endavant, analitzarem les individuals .

La societat d'amadors de les glòries valencianes, més coneguda com Lo Rat Penat, realitzà dues accions destinades als damnificats dels sismes andalusos i les inundacions de la Vall d'Albaida i la Ribera. No hem d'oblidar que la tendència valenciana fou destinar les ajudes a un doble fons. Així, la recaptació obtinguda en la celebració del Carnestoltes i la celebració dels Jocs Florals de 1885 foren destinades a aquesta doble finalitat.

En referència a la festivitat de Carnestoltes, *Lo Rat-Penat. Periódich lliterari quincenal* anunciava el 15 de gener que

«Los joves socis de *Lo Rat-Penat* están organizant una especie de *Cabalgata-qüestació*, pera recorrer los carreres de Valencia en los próximos dies de Carnestoltes, destinant les quantitats que se recauden, al socós dels pobles perjudicats per les últimes inundacions y terratremols. Aniran ab traje de llaurador del sigle pasat, y és probable que forme part de la mateixa lo Carro-València, en lo qual aniran algunas llauradoretas. Ab este motiu hi ha gran entusiasmo en nostra societat» (p.32).

Però la comitiva de joves no obtingué el resultat desitjat en la recollida solidària. Poc després de la celebració *Las Provincias* informava que

«La comparsa-cabalgata de *Lo Rat-Penat* que indudablemente ha llamado más la atención de Valencia durante los últimos dias de Carnaval. Componíanla treinta y cinco ó cuarenta jóvenes socios de aquella ilustrada corporación, vestidos con el elegante y pintoresco traje de los labradores de nuestra huerta del siglo pasado[...]. Las circunstancias nada favorables, por que atraviesa nuestra región, han sido causa sin duda de que el resultado de esta elegante comparsa no correspondiese á los propósitos de lo que la iniciaron y la componian. En otras mas prósperas hubiesen podido encontrar algún remedio con el producto de la cuestación de las victimas de las inundaciones y terremotos. De todas maneras, la conducta de la juventud de *Lo Rat-Penat* es digna de todo elogio» (*Las Provincias*, 19 de febrer de 1885:2).

A partir d'aquesta informació podem pensar que la comparsa del sector juvenil de la societat no obtingué tan grans beneficis com s'esperava. En canvi, cal destacar el ressó que tingué l'altra acció iniciada per Lo Rat-Penat.

La sisena edició dels Jocs Florals de València fou dedicada a la solidaritat amb els afectats per les inundacions i terratrèmols. Així, per primera vegada en la seua història la Societat d'Amadors de les Glòries Valencianes, cobrà entrada per tal de fer la cooperació. Cal remarcar també, de manera excepcional, en 1884 no s'havien organitzat el festival literari a causa d'una epidèmia de còlera que afectà la ciutat de València durant l'estiu de 1884. De fet, Wenceslau Querol en una carta a Teodor Llorente defenia que

«pocos años han sido tan funestos para nuestro desdichado país. Las desgracias de Valencia han sido eclipsadas por las horrorosas de Andalucía, y tan endurecidos nos tienen ya las habituales desdichas que no parece ya sino que las recibamos con culpable indiferencia» (Llorente Falcó, 1928:137).

És per això que no ens ha d'estranyar l'acció de *Lo Rat-Penat* de realitzar la festa destinada a la solidaritat vers els afectats.

D'aquesta manera, el dia després de la celebració, el periòdic de Llorente s'acontentava a informar que: «La fiesta de los Juegos Florales que anoche se celebró en el teatro Principal, estuvo brillantísima.» (*Las Provincias* 17 de març de 1885). En l'apartat dedicat a la festa jocfloralasca, també se'ns recorda que «esta fiesta de literatura valenciana era también anoche la fiesta de la caridad: los productos obtenidos dedicanse á los pueblos perjudicados por las inundaciones en Valencia i por los terreotos en Andalucía» (*Idem.*). Així se'ns demostra una vegada més la implicació de diversos literats valencians en els moviments caritatius.

A banda de les dutes a terme, volem ressaltar el projecte planteja el consistori de València. Es tractava de l'elaboració d'una revista especial titulada *Valencia Andalusia*, semblant al *Paris-Murcie*. Amb aquest motiu en *Lo Rat-Penat. Peróidich Lliterari Quincenal* apareix publicat dins la secció *Noves* el següent fragment:

«L'Excm. Ajuntament de Valencia, interpretant los generosos sentimientos de nostre poble, ha invitado á totes les Corporacions y a la prensa d'esta ciutat, pera que estudiaren y proposaren la manera de socorrir tant als pobles d'Andalucia perjudicats per los terratemols, com als qu'ho foren per les inundacions en Albayda y la Ribera. Al efecte han segut nomenades diverses Comisions, qu'entre altres proyectos han presentat, mereixent despues l'aprobació; la próxima celebració dels *Jochs Florals*, corresponents al any pasat, que per circunstancias conegudes de tots no pogueren verificarse; y la publicación del número de periódich, que anunciavem y qu'en lloch de titolarse *Valencia Alcira*, com es natural se denominarà *Valencia Andalusia*. Pera entender en sa direcció y redacció, han segut comisionats En Felix Pizcueta, y los Sres. Gimena Valdivieso y Tramoyeres. [...] (la publicació) promet ser una manifestació de la altura á que els adelants artistichs y lliteraris en nostra ciutat se encuentren en lo dia.»

En altres termes, podem dir que amb la voluntat de creació de la publicació solidària es pretenia crear una altra iniciativa, com les de Catalunya, o també, com la del *Paris-Murcie*, on participarien importants figures de la ciutat, com ho fou l'aleshores director de la societat literària *Lo Rat-Penat*, Felix Pizcueta. Realment, mai no arribà a publicar-se, i com defensa Rafael Roca (2011:426) «no degué veure la llum, ja que ni hem sigut capaços de trobar-la ni sembla que se'n tornà a parlar més».

De les iniciatives individuals, cal destacar la de dos autors: Wenceslau Querol i Teodor Llorente. Ambdós redactaren uns versos que anaven dedicats al recull *Charitas*, impulsat per Francesc Matheu que, com hem dit, no s'arribà a publicar. Matheu hi contactà amb Llorente i li demanà que tan ell com Querol elaboraren alguns versos per al recull. Alhora, l'autor valencià informava al seu amic que «Matheu me escribe que quieren hacer un periódico ilustrado para lo de Andalucía, por el estuilo de París-Murcia, y me pide "cuatro ralles en vers o en prosa" tuyas y mias»². Amb aquest objectiu sortiren les poesies *De València*, de Llorente, i *Els terratrèmols d'Andalusia*, de Querol que, malgrat no haver-se publicat mai *Charitas* de Matheu, si que vegueren la llum. El poema de Wenceslau Querol fou publicat en l'*Almanaque de Las Provincias* de 1886 i, més tard, en la segona edició de *Rimas*, del mateix autor. No es

² Carta publicada per Rafael Roca dins *Teodor Llorente, cent anys després*.

gratuït destacar que Querol fou el president d'honor dels Jocs Florals de Barcelona de 1885 i, que la col·laboració anara lligada a aquest càrrec.

Llorente, per la seua banda, escrigué el poema *De València* que aparegué publicada a un número especial del periòdic *La Ilustración Española y Americana*, junt amb poemes de Llorente i Balaguer, titulat *Andalucía*. La revista fou elaborada per la premsa madrilenya junt amb la col·laboració del Círculo de Bellas Artes, i comptà amb la participació de grans autors internacionals. Però encara cal afegir una nova composició a les esmenades.

Al llarg de les aportacions catalanes als sismes hem esmenat la invitació que Joaquim Nin féu a Llorente per a participar al seu recull *¡Caridad y Resignación!* (1885). El professor Pinyol (2011:359) afirma que el valencià no hi participà, però, realment sí que ho féu, tal i com hem pogut constatar. Així, trobem el poema *Recuerdos y esperanzas* signat per Valentino, pseudònim de Llorente. Per tant, es tracta d'un poema que havia passat desapercebut fins ara, possiblement per una defectuosa identificació de Llorente amb el seu pseudònim.

En definitiva, totes les accions dutes a terme pels literats valencians i l'associació Lo Rat-Penat, ens reflecteixen el moment de recuperació cultural que visqué el País Valencià a finals del s.XIX, a més del seu esperit solidari amb els sismes andalusos. Volem remarcar, també, la repetida presència de Llorente en les iniciatives catalanes, fet que evidencia la importància d'aquest autor en la literatura catalana del segle XIX.

4. Conclusions

Els sismes de Màlaga i Granada de 1884 es convertiren un element clau per a manifestar la recuperació tant literària com nacional al llarg de la segona meitat del segle XIX. Per una part, la gestació d'un gran nombre de propostes literàries a Catalunya, País Valencià i Balears a partir d'uns fets tan singulars com els terratrèmols, acrediten la vitalitat cultural que es visqué en aquest moment. Per una altra banda, la resposta en massa de la intel·lectualitat catalana als sismes, no s'explica tan sols per una voluntat solidària, sinó, també, per una politització de les ajudes, atorgant-los un sentit de supremacia econòmica, i un sentiment nacionalista.

Amb tot cal remarcar la desigual gestió de les propostes en els diferents territoris. Mentre a Catalunya, en plena embranzida industrial, la premsa i els literats llançaven un gran fum de propostes, al País Valencià, es vegeren condicionades per les recents inundacions que poc abans havia provocat el Xúquer. Cal afegir, també, que a València la Renaixença no es desenvolupà que a Catalunya, on el moviment literari fou més fort. D'aquesta manera, s'explica la major participació del Principat a la causa.

Cal destacar la participació en el moviment solidari de dos autors importants de la Renaixença: Jacint Verdguer i Teodor Llorente. D'una banda, *Caritat*, fou una de les iniciatives més exitoses, malgrat que, amb el pas dels anys, no ha assolit el renom d'altres poemaris de l'autor. De l'obra, cal destacar la voluntat del poeta de Folgueroles a plasmar la virtut solidària com una lluita contra la desigualtat de classes. En altres paraules, *Caritat* no es tan sols un indicador d'un context històric, social i polític de gran importància, sinó que, a més, aporta un contingut ideològic que té com a objectiu lluitar contra la desigualtat de classe i presentar la caritat com un element clau per aconseguir la igualtat social.

D'altra banda, Teodor Llorente fou transcendental per explicar l'aparició de l'activitat solidària al País Valencià. No tan sols dedicà nombrosos articles, als

terratrèmols, escrits al llarg de *Las Provincias*, sinó que també hi participà directament al moviment solidari. Això ho demostra unint-se a propostes promogudes dintre el territori de parla catalana, com la de Nin i Tudó i la de Francesc Matheu, i d'altres, com per exemple la del *Circulo de Bellas Artes* de Madrid. Cal afegir que serví d'enllaç d'autors valencians, com Querol, amb les propostes solidàries. Tot açò assenyala que, Llorente ja gaudia d'una certa rellevància dins del moviment de la Renaixença. Cal destacar, també, la participació de la societat valenciana a les causes mitjançant activitats com la celebració del carnestoltes de 1885, o el fet de cobrar entrada, per primera vegada, als Jocs Florals de València de 1885.

En resum, podem dir que les iniciatives literàries realitzades al voltant dels terratrèmols d'Andalusia són clau per comprendre la voluntat de la Renaixença: la recuperació literària, cultural i nacional. Destaquem, a més, la importància de la unió de gran part de literats catalans, valencians i balears baix una mateixa causa. Tot açò, remarcaria la rellevància de la Renaixença com un moviment clau dins la literatura catalana, al contrari de com s'opinà durant els anys 50 i 60 del segle XX. Amb tot, el moviment literari, exemplificat amb les propostes literàries tractades, no fa més que explicar la construcció d'unes bases literàries sòlides que acabaran gestant-se al llarg del segle XX i que expliquen, en part, la situació actual. Per acabar cal advertir que els avanços que s'han produït en els últims anys són de gran importància; però caldrà insistir en un major estudi de la Renaixença, per tal de reivindicar la seua importància al llarg de la història.

5. Bibliografia

BLASCO, Ricard (1985), *Constantí Llombart i "Lo Rat-Penat"*, Diputació de València, Alzira.

CERVERA, David (1975), *La premsa valenciana en su aportacion a la "Renaixença"*, Ayuntamiento de Valencia, Valencia.

DEFENSOR DE GRANADA, EL, des de 25/1/1885 fins a 30/4/1885. Disponible en línia a http://www.bibliotecavirtualdeandalucia.es/catalogo/publicaciones/listar_numeros.cmd?submit=Buscar&forma=&busq_idPublicacion=102421&busq_ano=1885&submit=Buscar. [Consulta:25/4/2013].

DIEC= *Diccionari de la llengua catalana* (2007), 2a ed., Barcelona / Palma / València, Enciclopèdia Catalana / Edicions 62 / Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Moll / 3 i 4. També disponible en línia a <http://dlc.iec.cat/>. [1a ed., 1995]. [Consulta: 20 març 2013].

DURAN, Carola (2011), «*La Renaixença i els terratrèmols andalusos. Vindicació de la solidaritat catalana*», *Anuari Verdguer 2011*, Eumo, Vic: 177-205

- GAROLERA, Narcís (1996), *Sobre Verdaguer. Biografia, literatura, llengua*, Empúries, Barcelona.
- LLORENTE OLIVARES, Teodor (1936), *Epistolari Llorente*, Vol. III, Biblioteca Balmes, Barcelona.
- MASSOT I MUNTANER, Josep, 2012 , «Teodor Llorente i Jacint Verdaguer», dins ROCA, Rafael (Coord.), *Teodor Llorente, cent anys després*, Symposia Philologica IIFV, Alacant: 11-30.
- MIRACLE, Josep, 1989, *Estudis sobre Jacint Verdaguer*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona.
- MOLAS, Joaquim (1984-1988), «Jacint Verdaguer», dins DE RIQUER, Martí, Antoni COMAS i Joaquim MOLAS, *Història de la literatura catalana*, Vol.VII, Ariel, Esplugues de Llobregat.
- NIN I TUDÓ, Joaquín (coord.) (1885), *¡Caridad y resignación!*, Sucesores de N. Ramírez y compañía, Barcelona.
- PINYOL, Ramon (2012), «*El recull Caritat i altres iniciatives literàries catalanes davant dels terratrèmols d'Andalusia de 1884*», *Anuari Verdaguer 2011*, Eumo, Barcelona: 353-384.
- PROVINCIAS, Las, des de 24/1/1885 fins a 1/5/1885.
- QUADRADO, José Maria (1885) «Caritat, Esperansa y fé, tres buenas obras de este año 1885» dins *Museo Balear de Historia y Literatura, Ciencias y Artes*.
- RENAIXENSA, La, des de 25/1/1885 fins a 30/4/1885. Consulta en línia a <http://mdc2.cbuc.cat/cdm/search/collection/renaixensa>. [Consulta: 12/4/2013]
- ROCA, Rafael (2003), «Les relacions entre Teodor Llorente i Jacint Verdaguer», *Anuari Verdaguer 2002*, Eumo, Vic: 321-344.
- ROCA, Rafael (2007), *Teodor Llorente i la Renaixença valenciana*, Institució Alfons el Magnànim-Diputació de Valencia, València.

ROCA, Rafael (2011), «L'aportació de la Renaixença valenciana als terratrèmols d'Andalusia de 1885», *Anuari Verdaguer*, Eumo, Vic: 419-423

ROCA, Rafael (2012), «L'epistolari entre Teodor Llorente i Vicent W. Querol (1876-1889)», dins ROCA, Rafael (coord.), *Teodor Llorente, cent anys després*, Symposia Philologica IIFV, Alacant: 209-288.

ROCA, Rafael, (2012) «Valencians als jocs florals de Barcelona 1862-1893» Publicacions del IEC Consultat en xarxa <<http://publicacions.iec.cat/repository/pdf/00000190%5C00000059.pdf>>. [25/3/2014]

Vanguardia, la, 13 de gener de 1885. Consultada en xarxa

<<http://hemeroteca.lavanguardia.com/edition.html?bd=16&bm=01&by=1885&x=40&y=32>> [25/3/2014]

VERDAGUER, Jacint (1885), *Caritat*, Llibreria d'Àlvar Verdaguer, Barcelona.

VERDAGUER, M. Àngels (2003), «Aspectes biogràfics i bibliogràfics de Jacint Verdaguer. Verdaguer, personatge de creació en els seus escrits literaris» dins *COMADIRA*, Narcís; Manuel Jorba, Casimir Martí, Joan Requesens, Ricard Torrents i M. Àngels Verdaguer, *Jacint Verdaguer, poeta i prevere*, Cruïlla, Barcelona:p70-1

Recebido para publicação em 20-08-14; aceito em 20-09-14